

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ В ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

В.А. Косинська

*здобувач кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Нині особливої актуальності набуває питання щодо створення розвиненого механізму реалізації прав і свобод людини, зокрема права людини на компенсацію моральної шкоди. Слід зазначити, що на відміну від відшкодування матеріальної шкоди, відшкодування моральної шкоди є порівняно новим інститутом, адже цивільне право колишньої тоталітарної держави такого способу захисту прав та інтересів громадян не передбачало.

На сьогоднішній день позов про відшкодування моральної шкоди набуває все більшої популярності, що свідчить про зростання правосвідомості та правової культури громадян.

Моральна шкода щодо фізичних осіб – категорія глибоко суб'єктивна та оціночна і у своєму виникненні, коли постає питання про наявність підстав для її матеріальної компенсації, і у грошовому вимірі, коли визначається розмір її компенсації.

Виникнення моральної шкоди тісно пов'язане із обставинами справи, і з самою особою, оскільки різні протиправні дії тягнуть неоднакові негативні наслідки морального характеру для різних потерпілих. Наявність моральної шкоди є фактом конкретного випадку. Відповідно, вчинення лише протиправного діяння стосовно особи свідчить про можливість, але не обов'язковість виникнення моральної шкоди. Судова практика виходить з того, що об'єктивними обставинами, які підтверджують негативний емоційний стан потерпілого, є, зокрема: неможливість продовження активного суспільного життя, втрата певної роботи, вимушена зміна чи обмеження у виборі професії, погіршення або позбавлення реалізації фізичною особою своїх звичок та бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною основою даної наукової статті стали праці вчених-правознавців В. Шестакова, І. Бірюкова, Н. Кузнецової, І. Ніжинської, І. Протаса та ін.

Мета статті. Полягає в аналізі нормативно-правових актів та наукової літератури, які розкривають зміст правового регулювання та порядок відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях.

Основні результати дослідження. Застосування норм з відшкодування моральної шкоди пов'язане з використанням значної кількості оціночних

понять, які окреслені законом з великою ступеню відносності, а визначальна роль у їх правильному розумінні та застосуванні відводиться суду. В науковій літературі висловлюється думка, що стосовно моральної шкоди більш адекватним є термін «компенсація», а не «відшкодування», який використовує Цивільний кодекс України [5]. Разом з тим, та незважаючи на надзвичайну близькість й залежність цих понять, вони не є тотожними. При усуненні негативних наслідків, які називають моральною шкодою, через її нематеріальну сутність неможливо вести мову про точне вартісне визначення всіх втрат потерпілого та їх абсолютну еквівалентність. При усуненні негативних втрат у вигляді моральної шкоди можна говорити лише про еквівалентність благ – заміну втраченого блага іншим, зовні подібним за обсягом і характером. Понесені втрати лише замінюються іншими цінностями, тому в таких випадках допустимо вести мову саме про компенсацію, як про можливість лише заміни понесених втрат відповідними матеріальними цінностями. За таких умов грошові кошти набувають певним чином іншого значення: вони не вимірюють моральну шкоду, вони вартісно вимірюють лише благо, яким компенсується втрачене. Виходячи з цього, хоча в даному випадку законодавством і передбачається «відшкодування» шкоди, конкретне виявлення цього відшкодування криється за поняттям «компенсація».

У ст. 5 Закону України «Про міліцію» дано визначення моральної шкоди, під якою розуміються страждання, заподіяні громадянину внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру.

Відповідно до ч. 5 ст. 4 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду» відшкодування моральної шкоди проводиться у разі, коли незаконні дії органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду завдали моральної втрати громадянину, призвели до порушення його нормальних життєвих зв'язків, вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя. Проаналізувавши наведені визначення, можна зробити висновок, що моральна шкода – це є певні порушення нормальної життєдіяльності особи внаслідок незаконних дій відповідних правоохоронних органів та суду.

Відповідно до чинного законодавства, зокрема, ст. 23 ЦК України, моральна шкода може полягати: у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншими ушкодженнями здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; у приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної особи.

Відповідно до загальних підстав цивільно-правової відповідальності обов'язковому з'ясуванню при вирішенні спору про відшкодування моральної шкоди підлягають: наявність такої шкоди; протиправність діяння її заподіюва-

ча; наявність причинного зв'язку між шкодою і протиправним діянням заподіювача та вини останнього в її заподіянні.

Крім того, з'ясуванню при вирішенні спору щодо відшкодування моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду підлягають такі питання: чим підтверджується факт заподіяння позивачеві моральних чи фізичних страждань або втрат немайнового характеру; за яких обставин чи якими діями, бездіяльністю вони заподіяні; в якій грошовій сумі чи в якій матеріальній формі позивач оцінює заподіяну йому шкоду, чим він при цьому керується, а також інші обставини, що мають значення для вирішення спору.

За змістом ч. 1 ст. 1176 ЦК України моральна шкода, завдана фізичній чи юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини. Відповідно до ст. ст. 1167, 1176 ЦК України моральна шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду відшкодовується державою в повному обсязі незалежно від вини осіб, які вчинили ці незаконні дії. Відшкодування моральної шкоди відповідно до ч.1 ст.4 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду» провадиться за рахунок Державного бюджету. З огляду на те, що моральна шкода відшкодовується за рахунок держави, при прийнятті до провадження судом позову слід правильно визначити відповідача. Згідно з п.10-1 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» [4] поряд із відповідним державним органом суд має притягнути як відповідача відповідний орган Державного казначейства України. Ця вимога діє, якщо відповідно до спеціального закону орган може самостійно відповідати за завдану ним шкоду, наприклад, згідно із Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Для прикладу, розглядаючи справу за завою гр.Є. про відшкодування моральної шкоди Брусилівський районний суд 05.01.2005 р. ухвалив стягнути з прокуратури Житомирської області на користь гр. Є. 12070 грн. моральної шкоди за рахунок коштів Державного бюджету України, призначених на утримання прокуратури. Дана помилка була виправлена ухвалою апеляційного суду Житомирської області від 01.05.2005 р. Шкода стягнута за рахунок коштів Державного бюджету України через відділення Державного казначейства України в Брусилівському районі [2].

Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування. Питання про відшкодування моральної шкоди за заявою громадянина вирішується судом відповідно до чинного законодавства. Якщо для з'ясування обставин щодо наявності у громадянина моральної шкоди виявиться потреба у спеціальних знаннях, суд може призначити належну експертизу, висновок якої оцінюється поряд з іншими доказами у справі.

Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого від незаконних дій, рішень чи бездіяльності органів дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду, чи позбавлення його можливостей їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. Зокрема, також враховуються стан здоров'я особи, тяжкість вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, ступінь зниження престижу, ділової репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану.

При визначенні розміру відшкодування моральної шкоди враховуються вимоги розумності і справедливості.

Моральну шкоду не можна відшкодувати в повному обсязі, так як немає, і не може бути, точних критеріїв майнового виразу душевного болю, спокою, честі, гідності особи. Будь-яка компенсація моральної шкоди не може бути адекватною дійсним стражданням, тому будь-який її розмір може мати суто умовний вираз. Але у будь-якому випадку розмір відшкодування повинен бути адекватним нанесеній моральній шкоді. Так, Ніжинською І. зроблено висновок про те, що необхідно на законодавчому рівні врегулювати мінімальну та максимальну межі відшкодування моральної шкоди [1].

Відповідно до чинного законодавства, зокрема ч. 3 ст. 13 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду», мінімальний розмір відшкодування моральної шкоди, встановлено тільки за час перебування під слідством чи судом. Цей розмір складає один мінімальний розмір заробітної плати за місяць. В інших випадках він може бути як більшим, так і меншим з урахуванням обставин справи [3]. Розмір шкоди має бути вмотивований і підтверджений доказами. Так, наприклад, рішенням Верховного Суду України від 13.12.2006 р. було скасовано рішення Ленінського районного суду м. Вінниці та ухвалу апеляційного суду Вінницької області по справі за позовом особи до Державного казначейства України про відшкодування за рахунок Державного бюджету шкоди, завданої незаконними діями органів досудового слідства, прокуратури і суду. Зазначено, що, задовольняючи частково позовні вимоги в частині відшкодування моральної шкоди та визначивши її розмір у сумі 150 000 грн, суд не в повній мірі врахував роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, викладені в п. 9 Постанови «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31.03.1995р. № 4 про те, що розмір відшкодування цієї шкоди суд визначає залежно від характеру та обсягу страждань, які зазнав позивач, характеру їх немайнових втрат (їх тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин. При цьому суд має виходити з засад розумності, виваженості та справедливості. Формально пославшись на такі роз'яснення та обґрунтувавши розмір відшкодування моральної шкоди, суд не вказав як на це вплинули підриг авторитету позивача серед друзів, членів сім'ї та інше й чим це підтверджено, як не підтверджено доказами й інші підстави для задоволення цієї вимоги.

На це зверталася увага і в рішенні Верховного Суду України від 21.02.2007 р. [6]. Зокрема, у лютому 2004 р. Б. звернувся із позовом до Державного казначейства України, прокуратури м. Євпаторії про відшкодування моральної шкоди, завданої незаконним притягненням до кримінальної відповідальності. Б. зазначав, що 15 квітня 2002 р. прокуратурою АР Крим стосовно нього була порушена кримінальна справа. У травні 2002 р. він був затриманий працівниками УБОЗ МУ МВС України і утримувався в ІТТ м. Євпаторії. У цьому ж місяці йому було пред'явлено обвинувачення у вчиненні злочину, передбаченом ч. 2 ст. 194 КК України (умисне знищення або пошкодження чужого майна), та обрано міру запобіжного заходу – утримання під вартою, яку 30 липня 2002 р. було замінено на підписку про невіїзд.

Порушену щодо нього 9 липня 2003 р. кримінальну справу було закрито на підставі п. 2 ст. 6, ст. 213 КПК України. Посилаючись на те, що незаконним притягненням до кримінальної відповідальності йому було заподіяна моральна шкода, на її відшкодування просив стягнути 500 000 грн. Ухвалою Євпаторійського міського суду АР Крим від 23 квітня 2004 р. залишеною без змін ухвалою апеляційного суду АР Крим від 4 жовтня 2004 р., заява Б. задоволена частково, стягнуто на його користь з єдиного казначейського рахунку Державного бюджету України на відшкодування завданої моральної шкоди 150 000 грн.

Прокурор м. Євпаторії подав касаційне подання, яке Судовою палатою у цивільних справах Верховного Суду України було частково задоволено. Суди першої та апеляційної інстанцій залишили поза увагою вимоги закону, яким передбачено, що розмір відшкодування моральної шкоди повинен визначатися судом із врахуванням мінімального розміру заробітної плати. Задовольняючи позовні вимоги позивача, суд першої інстанції, з висновком якого погодився й апеляційний суд, керувався тим, що незаконним притягненням до кримінальної відповідальності Б. заподіяно моральну шкоду, розмір відшкодування якої з урахуванням характеру, обсягу заподіяних страждань, їх тривалості та інших обставин повинен становити 150 000 грн. За таких обставин судові рішення є незаконними і необґрунтованими. В судовому рішенні Верховного Суду України проведено відповідний розрахунок відшкодування моральної шкоди згідно чинного законодавства і визначено суму, яка підлягає до відшкодування. По даній справі Законом України «Про встановлення розміру мінімальної заробітної плати на 2002 рік» від 13 грудня 2001 р. № 2896-III встановлено з 1 січня 2002 р. розмір мінімальної заробітної плати 140 грн на місяць, а з 1 липня 2002 р. – 165 грн на місяць. Законом України «Про встановлення розміру мінімальної заробітної плати на 2003 рік» від 26 грудня 2002 р. № 372-IV встановлено з 1 січня 2003 р. розмір мінімальної заробітної плати 185 грн на місяць, а з 1 грудня 2003 р. – 237 грн на місяць. Враховуючи період перебування Б. під слідством – 30 травня 2002 р. до 9 липня 2003 р., тобто 1 рік 1 місяць і 10 днів – розмір відшкодування моральної шкоди не може бути меншим 20 000 грн.

Висновки. Проблема відшкодування моральної шкоди, особливо в деліктних зобов'язаннях, визначення її розміру тощо, стоїть дуже гостро. Немає єди-

ної концепції та єдиних механізмів призначення відшкодування та певної грошової суми за певний вид страждань. Тому, варто на законодавчому рівні детально конкретизувати порядок визначення психотравмуючої ситуації та присудження відшкодування, а також встановити механізм визначення його розміру.

СПИСОК ВИОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ніжинська І.С. Відшкодування шкоди, завданої незаконними діями службових осіб дізнання і досудового слідства в системі органів внутрішніх справ України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / НАН України; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького. – К., 2003. – 21 с.

2. Практика вирішення судами області справ про відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду // Інформаційний бюлетень судової практики (апел. суд Житомирської області) / Підгот. суддею апел. суду Житомирської області Л.М. Косигіною. – 2007. – №5 (11). – С 11.

3. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду: Закон України від 1 грудня 1994 року №266/94-ВР // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2008. – №5: Відшкодування матеріальної та моральної шкоди. – 383 с.

4. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2008. – № 5: Відшкодування матеріальної та моральної шкоди. – С. 270-279.

5. Цивільне право України: Підручник: У 2-х т. / Борисова В.І., Баранова Л.М., Жилінкова І.В. та ін.; За заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – Т. 2. – С. 543-544.

6. Цивільне судочинство. Судова практика у цивільних справах // Науково-практичний юридичний журнал. – 2007. - №1 (3) – С. 56-58.

Косинська В.А. Відшкодування моральної шкоди в деликтних зобов'язаннях

У статті досліджуються проблеми відшкодування моральної шкоди, порядок визначення розміру моральної шкоди, зокрема в деликтних зобов'язаннях.

Ключові слова: матеріальна шкода, моральна шкода, деликтні зобов'язання, компенсація, відшкодування, цивільно-правова відповідальність.

Kosynska V.A. Возмещение морального вреда в деликтных обязательствах

В статье исследуются проблемы возмещения морального вреда, порядок определения размера морального вреда, в частности в деликтных обязательствах.

Ключевые слова: имущественный ущерб, моральный вред, деликтные обязательства, компенсация, возмещение, гражданско-правовая ответственность.

Kosynska V.A. Moral damage reimbursement under delict liability

The article explores the issues of moral damage reimbursement, the procedure to assess the scope of moral damage, including delict liabilities in particular.

Keywords: material damage, moral damage, delict liability, compensation, reimbursement, civil liability.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2012.